

YUQORI SINIF O'QUVCHILARINING SOTSIOLINGVISTIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR HORIIY TAJRIBALARNING QIYOSIY TAHLILI.

Is'hoqhon Ibrat nomidagi

Namangan davlat chet tillari Instituti

Magistratura 1-bosqich talabasi

Maqsudova Naziraxon Ikromjonovna

nazirarrrixz@gmail.com

Anotatsiya: Maqolada yuqori sinf o'quvchilarining sotsiologik kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan xorijiy tajribalar qiyosiy tahlil qilinadi. AQSh, Buyuk Britaniya kabi davlatlarning ta'lim tizimlaridagi yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqola ushbu tajribalarni O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini muhokama qiladi.

Kalit So'zlar: Sotsiologik kompetensiya, qiyosiy tahlil, ta'lim tizimi, xorijiy tajriba, yuqori sinf o'quvchilari.

KIRISH

Globalizatsiya sharoitida yuqori sinf o'quvchilarining sotsiologik kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Turli madaniyatlarga mansub odamlar bilan samarali muloqot qilish, ijtimoiy vaziyatlarga moslashuvchanlik va tilni to'g'ri qo'llash qobiliyati shaxsning jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi. Ushbu maqsadga erishish uchun xorijiy tajribalarni o'rganish va ularning O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini tahlil qilish zarur.

METODLAR

Dell Hymes va William Labov sotsiologik kompetensiya tushunchasiga muhim hissa qo'shgan tilshunoslardir. Ularning tadqiqotlari tilning ijtimoiy kontekstga bog'liqligini, tilshunoslik nazariyalariga ijtimoiy omillarni kiritish zarurligini ko'rsatib berdi.

Hymes kommunikativ kompetensiyani to'rt asosiy komponentga ajratdi va ulardan biri maqbullik (Appropriateness) ya'ni ifodaning ijtimoiy vaziyatga mos kelishi (Contextual appropriateness) hisoblanadi.

Shunday qilib, Hymesning kommunikativ kompetensiya nazariyasi tilshunoslikka ijtimoiy kontekstni kiritishda muhim rol o'ynadi. U tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy amaliyot sifatida o'rganishga chaqirdi.

William Labov (1927-2024) sotsiolingvistik tadqiqotlar orqali tilning ijtimoiy omillarga bog'liqligini ko'rsatib bergan. U til o'zgarishini, dialektlarni va tilning ijtimoiy stratifikatsiyasini o'rgangan.

Labovning muhim tadqiqotlaridan biri Nyu-York shahridagi универсальный do'konlarda o'tkazilgan. U do'konlardagi sotuvchilarning "r" tovushini talaffuz qilishini o'rganib, quyidagi xulosaga keldi:

Yuqori ijtimoiy qatlamga mansub do'konlardagi sotuvchilar "r" tovushini ko'proq talaffuz qilishadi. Sotuvchilar mijoz bilan muloqot qilganda, "r" tovushini talaffuz qilishga ko'proq harakat qilishadi.

Bu tadqiqot tilning ijtimoiy stratifikatsiyasini va odamlarning o'z nutqini ijtimoiy maqsadlarga moslashtirishga harakat qilishini ko'rsatdi.

Jenny Cheshire Buyuk Britaniyalik taniqli sotsiolingvist olim bo'lib, uning ilmiy tadqiqot ishlari asosan yoshlar tili, dialektologiya va til o'zgarishlariga qaratilgan. U, ayniqsa, yoshlarning tilidan foydalanish usullari, ularning ijtimoiy identitetlari va til o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishga ixtisoslashgan.

Yoshlar tili va ijtimoiy identiteti Cheshirening asosiy ilmiy tadqiqot yo'nalishlaridan biri bo'lib, yoshlar tilining o'ziga xos xususiyatlarini va ularning ijtimoiy guruhlariga mansubligini qanday aks ettirishini o'rganadi. U yoshlarning nutqi o'zlarining ijtimoiy identitetini shakllantirish va ifodalashda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Jenny Cheshirening eng mashhur ilmiy ishlaridan biri "Adolescent Language". Ushbu kitob yoshlar tilining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning ijtimoiy identitetlari va til o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qiladi.

"Variation in an English Dialect: A Sociolinguistic Study" monografiya dialektologiya sohasidagi klassik asar hisoblanadi va dialekt o'zgarishining ijtimoiy omillar bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Cheshirening ilmiy tadqiqotlari sotsiolingvistika sohasiga katta hissa qo'shgan va yoshlar tilini, dialektlarni va til o'zgarishini tushunishga yordam beradi. Uning ishlari tilshunoslik, sotsiologiya, pedagogika va boshqa sohalarda keng qo'llaniladi.

John Gumperz (1922-2013) - taniqli amerikalik lingvist va antropolog bo'lib, u sotsiolingvistika, madaniyatlararo muloqot va diskurs tahlili sohalariga katta hissa qo'shgan. Uning ilmiy tadqiqot ishlari asosan muloqot jarayonida yuzaga keladigan madaniy farqlarni, kommunikativ strategiyalarni va etnometodologiyani o'rganishga qaratilgan.

Gumperzning asosiy ilmiy tadqiqot yo'nalishlaridan biri madaniyatlararo muloqot (Cross-cultural communication) bolib, Gumperz turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqotda yuzaga keladigan tushunmovchiliklar va muammolarni o'rganish bilan mashhur. U muloqotning madaniy jihatlari, nutq uslublari va nonverbal signallarning talqinidagi farqlar muloqotning muvaffaqiyatiga qanday ta'sir qilishini aniqlashga harakat qilgan. Bundan tashqari Gumperz etnometodologiya usullaridan foydalanib, odamlarning kundalik hayotda o'zaro munosabatlarni qanday tashkil etishini va muloqotda qanday ma'no yaratishini o'rgangan. U muloqotning kontekstga bog'liqligini va odamlarning vaziyatni talqin qilishdagi farqlarini ta'kidlagan.

Gumperz diskurs tahlili usullaridan foydalanib, matnlarning va suhbatlarning tuzilishini, ularning ma'nolarini va ijtimoiy funktsiyalarini o'rgangan. U tilning hokimiyat bilan bog'liqligini va diskursning ijtimoiy munosabatlarni qanday aks ettirishini aniqlashga harakat qilgan.

John Gumperzning eng mashhur ilmiy ishlariga quyidagilar kiradi: "Discourse Strategies" kitobida Gumperz muloqot strategiyalarini va ularning madaniyatlararo muloqotda qanday qo'llanilishini batafsil tahlil qiladi. U muloqot jarayonida yuzaga keladigan tushunmovchiliklarning sabablarini va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatib beradi.

"Language and Social Identity" maqolalar to'plamida Gumperz tilning ijtimoiy identitetni shakllantirishdagi rolini va tilning ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi munosabatlarga ta'sirini o'rganadi.

Gumperzning ilmiy tadqiqotlari sotsiolingvistika, madaniyatlararo muloqot, antropologiya va diskurs tahlili sohalariga katta hissa qo'shgan. Uning ishlari muloqotning murakkabligini va uning ijtimoiy va madaniy kontekstga bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Gumperzning tadqiqotlari ta'lim, sog'liqni saqlash, biznes va boshqa sohalarda ham keng qo'llaniladi.

NATIJALAR

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori sinf o'quvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda quyidagi yondashuvlar, usullar va tizimlar keng qo'llaniladi:

Ta'lim tizimidagi yondashuvlar: AQShda kommunikativ usulga asoslangan interaktiv o'qitish, Buyuk Britaniyada nutq madaniyatiga e'tibor ko'nikmalarni rivojlantirish bo'lgan.

O'qitish usullari va texnologiyalari: Interaktiv usullar (munozaralar, rol o'yinlar, loyihalar), authentic materiallardan foydalanish, zamonaviy texnologiyalardan (onlayn platformalar, video konferensiyalar) foydalanish.

MUNOZARA

Dell Hymes va William Labovning tadqiqotlari sotsiolingvistik kompetensiya tushunchasini shakllantirishda muhim rol o'ynadi. Hymes kommunikativ kompetensiya nazariyasi orqali tilga ijtimoiy kontekstni kiritish zarurligini ta'kidladi, Labov esa

sotsiolingvistik tadqiqotlar orqali tilning ijtimoiy omillarga bog'liqligini ko'rsatib berdi. Ularning ishlari tilshunoslikda antroposentrik yondashuvning rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Jenny Cheshire va John Gumperz ham sotsiolingvistikaning rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Ularning tadqiqotlari tilning ijtimoiy kontekst bilan bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Ikkalasi ham empirik tadqiqotlarga asoslangan. Ular real hayotdagi ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish orqali o'z xulosalarini chiqaradilar. Har ikki olim o'z ishlarida interdisiplinar yondashuvni qo'llaydilar. Ularning tadqiqotlari tilshunoslik, sotsiologiya, antropologiya va boshqa sohalarining bilimlaridan foydalanadi.

Cheshire asosan til o'zgarishi va ijtimoiy identitet o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadi, ayniqsa yoshlar tili kontekstida. U tilning mikrodarajadagi jihatlariga, xususan, dialektlar va yoshlar tomonidan ishlatiladigan so'zlarning o'zgarishiga e'tibor qaratadi. Uning yondashuvi asosan tilning ijtimoiy tuzilish ichida qanday o'zgarishini ko'rsatishga qaratilgan.

Gumperz esa, aksincha, muloqotning makrodarajadagi jihatlariga, xususan, turli madaniy guruhlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga e'tibor qaratadi. U madaniyatlararo muloqotdagi noto'g'ri tushunishlarni va kommunikativ strategiyalarni tahlil qiladi. Uning yondashuvi odamlarning kundalik hayotda muloqot orqali ma'no yaratishini va ijtimoiy munosabatlarni qanday tashkil etishini tushunishga qaratilgan.

Cheshire va Gumperz sotsiolingvistika sohasiga turli nuqtai nazarlardan yondashgan va tilning ijtimoiy kontekst bilan bog'liqligini o'rganishga katta hissa qo'shgan. Cheshire til o'zgarishini va yoshlar tilini o'rganishda muhim rol o'ynagan bo'lsa, Gumperz madaniyatlararo muloqot va diskurs tahlili sohalarida fundamental tadqiqotlar olib borgan. Ularning ishlari sotsiolingvistikaning turli aspektlarini tushunish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Yuqori sinf o'quvchilarining sotsiolingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish global ta'limning muhim vazifalaridan biridir. Xorijiy tajribalarni o'rganish va tahlil qilish O'zbekiston ta'lim tizimini takomillashtirishga va o'quvchilarning jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi. Kelajakda ushbu sohada qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish va olingan natijalarni amaliyotga tatbiq etish zarur.

Xorijiy tajribalarning qiyosiy tahlili O'zbekiston ta'lim tizimi uchun qimmatli saboqlar beradi. Sotsiolingvistik kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan o'quv dasturlarini takomillashtirish, o'qitish usullarini modernizatsiya qilish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish mumkin. O'zbekiston sharoitiga mos keladigan usullarni aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dell Hymes . "Kommunikativ kompetensiya"
2. William Labov. "Sociolinguistic Patterns " (1972)
3. Jenny Cheshire "Adolescent Language" (2005)
4. Jenny Cheshire. "Variation in an English Dialect: A Sociolinguistic Study" (1982)
5. John Gumperz. "Discourse Strategies" (1982)
6. John Gumperz. "Language and Social Identity" (1982)